

VERKLARING KENNISNEMING REGELS M.B.T. PLAGIAAT

Fraude en plagiaat

Wetenschappelijke integriteit vormt de basis van het academisch bedrijf. De Universiteit Utrecht vat iedere vorm van wetenschappelijke misleiding daarom op als een zeer ernstig vergrijp. De Universiteit Utrecht verwacht dat elke student de normen en waarden inzake wetenschappelijke integriteit kent en in acht neemt.

De belangrijkste vormen van misleiding die deze integriteit aantasten zijn fraude en plagiaat. Plagiaat is het overnemen van andermans werk zonder behoorlijke verwijzing en is een vorm van fraude. Hieronder volgt nadere uitleg wat er onder fraude en plagiaat wordt verstaan en een aantal concrete voorbeelden daarvan. Let wel: dit is geen uitputtende lijst!

Bij constatering van fraude of plagiaat kan de examencommissie van de opleiding sancties opleggen. De sterkste sanctie die de examencommissie kan opleggen is het indienen van een verzoek aan het College van Bestuur om een student van de opleiding te laten verwijderen.

Plagiaat

Plagiaat is het overnemen van stukken, gedachten, redeneringen van anderen en deze laten doorgaan voor eigen werk. Je moet altijd nauwkeurig aangeven aan wie ideeën en inzichten zijn ontleend, en voortdurend bedacht zijn op het verschil tussen citeren, parafaseren en plagiëren. Niet alleen bij het gebruik van gedrukte bronnen, maar zeker ook bij het gebruik van informatie die van het internet wordt gehaald, dien je zorgvuldig te werk te gaan bij het vermelden van de informatiebronnen.

De volgende zaken worden in elk geval als plagiaat aangemerkt:

- het knippen en plakken van tekst van digitale bronnen zoals encyclopedieën of digitale tijdschriften zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het knippen en plakken van teksten van het internet zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het overnemen van gedrukt materiaal zoals boeken, tijdschriften of encyclopedieën zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het opnemen van een vertaling van bovengenoemde teksten zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het parafaseren van bovengenoemde teksten zonder (deugdelijke) verwijzing: parafasen moeten als zodanig gemarkeerd zijn (door de tekst uitdrukkelijk te verbinden met de oorspronkelijke auteur in tekst of noot), zodat niet de indruk wordt gewekt dat het gaat om eigen gedachtengoed van de student;
- het overnemen van beeld-, geluids- of testmateriaal van anderen zonder verwijzing en zodoende laten doorgaan voor eigen werk;
- het zonder bronvermelding opnieuw inleveren van eerder door de student gemaakt eigen werk en dit laten doorgaan voor in het kader van de cursus vervaardigd oorspronkelijk werk, tenzij dit in de cursus of door de docent uitdrukkelijk is toegestaan;
- het overnemen van werk van andere studenten en dit laten doorgaan voor eigen werk. Indien dit gebeurt met toestemming van de andere student is de laatste medeplichtig aan plagiaat;
- ook wanneer in een gezamenlijk werkstuk door een van de auteurs plagiaat wordt gepleegd, zijn de andere auteurs medeplichtig aan plagiaat, indien zij hadden kunnen of moeten weten dat de ander plagiaat pleegde;
- het indienen van werkstukken die verworven zijn van een commerciële instelling (zoals een internetsite met uittreksels of papers) of die al dan niet tegen betaling door iemand anders zijn geschreven.

De plagiaatregels gelden ook voor concepten van papers of (hoofdstukken van) scripties die voor feedback aan een docent worden toegezonden, voorzover de mogelijkheid voor het insturen van concepten en het krijgen van feedback in de cursushandleiding of scriptieregeling is vermeld.

In de Onderwijs- en Examenregeling (artikel 5.15) is vastgelegd wat de formele gang van zaken is als er een vermoeden van fraude/plagiaat is, en welke sancties er opgelegd kunnen worden.

Onwetendheid is geen excuus. Je bent verantwoordelijk voor je eigen gedrag. De Universiteit Utrecht gaat ervan uit dat je weet wat fraude en plagiaat zijn. Van haar kant zorgt de Universiteit Utrecht ervoor dat je zo vroeg mogelijk in je opleiding de principes van wetenschapsbeoefening bijgebracht krijgt en op de hoogte wordt gebracht van wat de instelling als fraude en plagiaat beschouwt, zodat je weet aan welke normen je je moeten houden.

Hierbij verklaar ik bovenstaande tekst gelezen en begrepen te hebben.

Naam:

Suzanne Zwaan

Studentnummer:

3694593

Datum en handtekening:

24-8-2017

Dit formulier lever je bij je begeleider in als je start met je bacheloreindwerkstuk of je master scriptie.

Het niet indienen of ondertekenen van het formulier betekent overigens niet dat er geen sancties kunnen worden genomen als blijkt dat er sprake is van plagiaat in het werkstuk.

Hella Haasse en de Existentialfilosofie

Een close reading van *De ingewijden*

Suzanne Zwaan

3694593

Eindwerkstuk Bachelor Taal- en Cultuurstudies

Hoofdrichting: Moderne Letterkunde

Begeleider: dr. T.J. Idema

Tweede lezer: dr. F.P.C. Brandsma

24 augustus 2017

Universiteit Utrecht

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
1. Theoretisch kader	6
2. Grenssituaties in <i>De ingewijden</i>	13
3. De Ander in <i>De ingewijden</i>	19
4. Engagement in <i>De ingewijden</i>	24
5. Conclusie.....	28
Literatuurlijst	30

Inleiding

“Het kan me niet schelen om te leven,’ zei Marten verbeteren. ‘Het is waardeloos.’
‘Dat zeg je, omdat je geen mens wilt worden. Je wilt niet, om dat je niet durt.’
‘Ik ben een mens. Ik vind er niks aan.’ (...)
‘Je wordt niet als mens geboren, je moet een mens van jezelf maken.’”
De ingewijden (277)

In Hella Haasses roman *De ingewijden* komen zes personages aan bod die op reis zijn in Griekenland. Ze hebben zeer verschillende achtergronden (cultureel, politiek, geografisch), maar hebben gemeen dat ze tijdens hun verblijf in Griekenland een persoonlijke crisis doormaken. Ze bevinden zich alle zes op een belangrijk keerpunt in hun leven, waarna niets meer hetzelfde zal zijn. Ze nemen letterlijk en figuurlijk afstand van het leven dat ze elders hebben (gehad), en komen daarbij tot belangrijke zelfinzichten. De personages gaan verschillend om met deze inzichten, en maken naar aanleiding van deze crisis verschillende keuzes. Hella Haasse over de roman:

“Al deze mensen verkeren in een crisis, zijn op een beslissend punt in hun leven gekomen. De ontmoeting(en) met elkaar, het onderlinge contact en/of de wisselwerking, brengen een en ander in een acuut stadium. Ingewijden zijn zij in zoverre dat zij over de mogelijkheden, het materiaal, beschikken om zichzelf en hun leven te veranderen” (De Groot, 56).

In de roman gaan de personages allen op zoek naar hun eigenlijke motieven, naar wie ze in wezen zijn. Ze gaan, met anderen woorden, op zoek naar hun werkelijke identiteit; hun *essentie*.

Uit het bovenstaande komen een aantal belangrijke kenmerken van de roman naar voren. Dit zijn thema's die aansluiten bij het literaire existentialisme. De heftige emoties die opspelen zijn karakteristiek voor het personage dat worstelt met zijn positie in het leven en de wijze waarop deze invulling geeft aan zijn bestaan. Maar ook de confrontatie die deze met de Ander aangaat en zich in situaties bevindt waarin hij tot grenzen van zijn gemoedstoestand wordt gedreven, zijn karakteristiek voor literatuur die verbonden is met de existentialfilosofie. Dit gedachtegoed leent zich mijns inziens dus uitstekend voor een close reading, “nauwgezette analyse van een tekst” (Anbeek, 142), van de roman *De ingewijden*.

Het lijkt er op dat Haasse in de wetenschappelijke literatuur nooit eerder in verband is gebracht met deze filosofie. In *Een nieuwer firmament* wordt dit onderstreept: “Er bestaan betrekkelijk weinig diepgravende studies, essays, dissertaties over haar werk of aspecten

daarvan. En wat er bestaat richt zich vooral op een paar, steeds dezelfde, aspecten: Hella S. Haasse en Nederlands-Indië, Hella S. Haasse en de historische roman, Hella S. Haasse als vrouwelijke schrijver” (Heumakers et al., 7-8)¹. Dit betekent niet alleen dat haar werk steeds vanuit dezelfde invalshoeken zijn bekeken, maar ook dat “een groot deel van haar werk buiten beschouwing wordt gelaten” (8). Op deze manier vormt *De ingewijden* een weinig besproken werk, omdat de bovenstaande aspecten geen centrale rol spelen. Mijns inziens doen we deze auteur – die bijna alle Nederlandse literaire prijzen heeft gewonnen en wiens romans veelvuldig zijn herdrukt en vertaald – hiermee tekort.

Ook in Anbeeks *Na de oorlog*, waarin hij Nederlandse literatuur en het verwantschap met het existentialisme onder de loep neemt, valt Haasse buiten de boot. Terloops heeft hij het over “de jonge existentialist” (Anbeek, 129) in *De ingewijden*, zonder hierbij in te gaan op noch het personage noch de roman. Omdat Haasse “in de literaire discussie geen centrale plaats inneemt” (149) laat hij haar buiten beschouwing, en verblijft zij – zoals meestal – in de schaduw van Hermans, Reve en Mulisch, die wel uitvoerig besproken worden. Door deze roman te onderzoeken op existentialistische literatuurkenmerken wil ik laten zien dat dergelijke kenmerken ook buiten de geijkte literatuurvoorbeelden te vinden zijn en in literatuur die hier oorspronkelijk nooit mee geassocieerd is. Mijn doel is om de roman in het kader van het literaire existentialisme te bestuderen, en hierbij een andere invalshoek te hanteren die iets nieuws over de roman kan laten zien. Het is geenszins mijn bedoeling te bewijzen dat deze volledig en in elk opzicht voldoet aan de kenmerken die hieraan worden toegeschreven, en de roman hiermee in een hokje te plaatsen. Wat ik wil laten zien is dat het interessant kan zijn om deze roman in een ander licht te bezien dan tot nu toe gedaan is.

Op basis van dit literaire onderzoek stel ik vast dat de roman vooral thematisch verband houdt met het existentialistische gedachtegoed, maar dat niet alle door Van Stralen beschreven kenmerken even expliciet aanwezig zijn. Mijn onderzoeksvraag luidt dan ook: *Hoe komen de thematiek en vormkenmerken van existentialistische literatuur naar voren in De ingewijden?* Hoe gaan de personages op zoek naar hun essentie, wat houdt deze zoektocht voor hen in? En valt deze roman dan ook tot het literaire existentialisme te rekenen?

De existentialistische kerngedachte die mij tot dit literatuuronderzoek heeft geïnspireerd – dat de mens is wat hij van zichzelf maakt en dat existentie dus voorafgaat aan essentie – heb ik ontleend aan Sartres essay *L’existentialisme est un humanisme*. Verder heb ik dit onderzoek gebaseerd op wetenschappelijke teksten over de existentialfilosofie en de literaire hoedanigheid van dit gedachtegoed. Er zijn maar weinig literatuurwetenschappers die zich aan dit onderwerp gewaagd hebben, waarbij bovendien vaak een omschrijving van existentialistische kenmerken in literatuur ontbreekt. Nederlandse

¹ Een voorbeeld hiervan is Dijkgraafs overzicht van Haasses complete oeuvre, *Spiegelbeeld en schaduwspel*, waarin deze aspecten duidelijk de boventoon voeren.

literatuurwetenschappers dit wel getracht hebben te doen zijn Hans van Stralen en Ton Anbeek; hun werk is dan ook van groot belang geweest voor mijn onderzoek. Daarnaast heb ik gebruik gemaakt van teksten over Haasse, het existentialisme in Nederland en diverse Engelstalige publicaties over de existentialistische literatuur, zoals *The Cambridge Companion to Existentialism*.

Voor het analyseren van de roman zal ik eerst het theoretisch kader schetsen waarin ik mijn onderzoek situeer. Dit zal bestaan uit een omschrijving van de filosofie van het existentialisme, en vervolgens de definiëring van het existentialisme als literaire stroming anderzijds. Daarbij zal ik aangeven dat de term existentialisme vanwege het ethische karakter van de filosofie niet probleemloos te hanteren is. Ook zal in bespreken in dat er gesproken kan worden van Nederlandse literatuur, maar dat deze wel wat kanttekeningen bij deze bewering te plaatsen zijn. Vervolgens bespreek zal ik een vijftal kenmerken van existentialistische literatuur omschrijven, die ik heb gehanteerd om de roman te analyseren. De analyse die volgt, heeft de indeling van de drie door Van Stralen genoemde kenmerken. Tenslotte zal ik mijn conclusie op basis van dit onderzoek formuleren.

1. Theoretisch kader

De existentialfilosofie

Om het literaire existentialisme te kunnen doorgronden is het noodzakelijk om eerst kort in te gaan op het existentialisme als filosofische stroming, die zich in de negentiende, maar voornamelijk twintigste eeuw heeft voorgedaan en haar naam ontleent aan het begrip *existentie*. Volgens theoloog-filosoof Søren Kierkegaard (1813-1855) kan men existentie beschouwen als “het concrete menselijke bestaan, waarvan het individu zelf de betekenis, de essentie dient te ontdekken” (Van Stralen 1996, 17). Existeren is niet langer alleen een kwestie van *er zijn*, maar het *op deze wijze er zijn* (20). Het inzicht dat elk mens niet alleen existeert (simpelweg bestaat), maar aan dit bestaan ook een zekere betekenis en invulling moet geven, is een cruciaal proces volgens Kierkegaard en tevens het beginpunt van de existentialistische filosofie.

Nadat Kierkegaard de termen existentie en essentie definieerde en ze daarmee tevens van elkaar distantieerde, voorzag de Franse auteur en filosoof Jean-Paul Sartre deze in 1946 in zijn essay *L'existentialisme est un humanisme* van een extra dimensie. Hij beweerde dat de existentie (het bestaan) vooraf gaat aan het essentie (het wezen); *l'existence précède l'essence* (Sartre 1946 10). Hij doelde daarmee op het gegeven dat existen een objectief en passief gegeven is, waarbij het individu nog onbepaald is. Als mens worden geboren en bestaan is een staat van zijn waar men zelf niks voor heeft hoeven doen. Sterker nog: de mens wordt in wezen in een bepaalde situatie *geworpen*, die niet altijd even gelukkig is (Van Stralen 1996, 18). Maar de invulling die men aan zijn leven geeft, is wat hem uniek en authentiek maakt. Men geeft op eigen wijze zin aan zijn bestaan, dit is een volkomen subjectief proces. Het is een proces van wording en ontwikkeling, waarin het individu actief zichzelf en het leven vormgeeft. Essentie is dus niet alleen hetgeen waar men zich naartoe beweegt, maar ook de beweging op zich, het proces van wording.

Sartre was van mening dat men in dit proces over een vrije keuze beschikt, en zich niet zou moeten laten definiëren door voorschriften die door bijvoorbeeld het Christelijke geloof worden gegeven. De mens heeft de volledige vrijheid en om te zijn wie hij wil zijn; “de mens is wat hij van zichzelf maakt” (Sartre 1946, 14). Naar aanleiding van zijn wensen en ideeën maakt hij keuzes, die zijn leven vormgeven. Niet alleen is er sprake van vrijheid, maar ook van verantwoordelijkheid ten opzichte van deze keuzes, want “wanneer wij kiezen, dit of dat te zijn, bevestigen we tegelijkertijd de waarde van hetgeen wij kiezen” (16). Uit onze daden spreekt volgens hem onze moraal en daarmee sturen we de mensheid in zijn geheel in een bepaalde richting. Sartre geeft met deze gedachte ook een morele verantwoordelijkheid aan de keuzes en handelingen van ieder mens. Zijn inzicht van het op zichzelf teruggeworpen zijn van de mens, werd nog eens verscherpt door de angstige en bedreigende omstandigheden die zich in de Tweede Wereldoorlog voordeden. Hierbij werd immers de vrijheid en existentie van de door nazi's bezette mens bedreigd.

De verschrikkingen van de oorlog en de invloed hiervan op het individu werd gethematiseerd in het werk van met name Sartre, De Beauvoir en Camus. Door middel van dit soort literatuur wilden zij “de concrete werkelijkheid waarin het individu geworpen is tastbaar (...) maken”, en de lezer hiermee bewust maken van de noodzaak zich naar zijn essentie te bewegen (Van Stralen 2008, 9). Omdat zij dit in hun romans voornamelijk deden door het beschrijven van personages die in dit levensdoel mislukt zijn, gebukt onder extreme, absurdistische omstandigheden, wordt hun levenshouding nogal eens als pessimistisch en zwartgallig omschreven.

In tegenstelling tot eerdere filosofische stromingen, is het hoofdonderwerp van het existentialisme dus gericht op het leven van het individu, en niet zozeer op die van de mens in het algemeen. Waar een filosofie als de wijsgerige antropologie zich voornamelijk richt op de betekenis van moraal en waarheid in algemenere zin, richt het existentialisme zich op de wijze waarop ieder individu existeert en hoe deze dat beleeft. De vraag die men hierbij stelt luidt dan ook niet *wat is de zin van het leven?*, maar: *wat is de zin van mijn leven?* De existentialistische levensfilosofie richt zich, samengevat, op de subjectieve ervaring van het bestaan: *wat betekent het voor mij om mens te zijn?*

Het literaire existentialisme

Hoe verhouden deze filosofische beginselen zich tot de literatuur? Het is niet eenvoudig om het existentialisme als literaire stroming te definiëren. Voor de literaire hoedanigheid van deze stroming geldt dat zij niet los van haar filosofie te interpreteren is. Om het literaire existentialisme te kunnen begrijpen is het, zo benadrukt Van Stralen, cruciaal om te beseffen dat deze stroming bovenal geworteld is in een wijsgerig systeem, meer dan in literaire conventies (Van Stralen 1996, 22). Volgens hem moeten we bij het duiden van het literaire karakter van stroming voornamelijk kijken naar de wijze waarop de thematiek uit de filosofie, waarbij Kierkegaards begrip van existentie ten grondslag ligt, werd toegepast in literatuur. In de jaren '30 van de vorige eeuw heeft de Franse filosoof-schrijver Jean-Paul Sartre samen met zijn partner Simone de Beauvoir een cruciale rol gespeeld in de introductie van de existentialistische thematiek in de literatuur. Volgens Van Stralen kan zijn werk worden beschouwd “als de belangrijkste schakel tussen de existentiële fenomenologie en het literaire existentialisme” (35). Samen met De Beauvoir en Camus vormt hij de absolute kern van het literaire existentialisme.

Het nadrukkelijk ethische karakter van de existentiële filosofie maakt dat er geen eenduidige definitie of terminologie uit te abstraheren valt, die probleemloos kan worden gehanteerd in de literatuurwetenschap. Het is dan ook niet eenvoudig om auteurs en individuele literaire werken, los van de Franse existentialisten Sartre, De Beauvoir en Camus, te bestuderen op existentialistische eigenschappen. Eenduidige criteria hiervoor zijn er niet. Volgens mevrouw Smeets heeft dit te maken met het feit dat “literatuurgeschiedschrijvers nauwelijks de moeite [nemen] te omschrijven wat existentialistische literatuur precies is”

(Smeets 128). Waar veel literatuurwetenschappers zich vaag uitlaten over de eigenschappen waaraan we existentialistische literatuur kunnen herkennen, heeft Hans van Stralen als een van weinigen getracht heeft deze kenmerken expliciet te omschrijven. Hij abstraheert deze uit de existentialfilosofie, en het werk van de bovengenoemde Franse existentialisten. Dergelijke publicaties maken de term existentialistisch in zekere mate werkbaar.

Volgens Malpas is het mogelijk om in individuele werken van auteurs existentialistische thema's te herkennen, zonder hierbij het hele werk, of het hele oeuvre toe te kennen aan de existentialistische canon (Malpas, 293). Hij neemt een tekst van Shakespeare als voorbeeld, wat aangeeft dat het wel degelijk mogelijk is om werk – dat in eerste instantie niet met dit onderwerp in verband wordt gebracht – te bestuderen op existentialistische kenmerken. Bovendien, zo stelt Bigelow, moeten we ons realiseren dat het existentialisme zich ook minder expliciet kan manifesteren in literatuur. Een auteur kan deze thema's dus ook gedeeltelijk in zijn werk toepassen, en toch met de stroming in verband gebracht worden (Bigelow, 178). Het hanteren van deze term in de literatuurwetenschap hoeft dus niet problematisch te zijn: het is wel degelijk mogelijk en geoorloofd om existentialistische thema's buiten de strikt existentialistische canon te (h)erkennen.

In hoeverre kan er gesproken worden van Nederlandse existentialistische literatuur? Knuvelder stelt in zijn *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* vast dat “De existentiëfilosofie (...) haar weerslag [heeft] gevonden ook in de publicaties van de Nederlandse auteurs die na de bevrijding aan het woord kwamen” (Knuvelder, 174). Waar dit precies uit blijkt, licht hij verder niet toe. Bovendien worden er maar weinig auteurs daadwerkelijk aan dit onderwerp verbonden; vooral Blaman, Hermans, Mulisch en Reve. Anbeek merkt in *Na de oorlog* op dat er hierbij gesproken moet worden van *verwantschap*, en niet van *invloed*. Dit laatste is onmogelijk, omdat bovenstaande auteurs hun existentialistische werken al hadden geschreven voordat deze stroming in Nederland bekendheid had verworven.

Kenmerken van existentialistische literatuur

Waar kunnen we existentialistische literatuur nu precies aan herkennen? Hans van Stralen geeft in *Beschreven keuzes* een uitgebreide theoretisering van de literaire stroming weer, en zet hierbij een drietal thema's uiteen die volgens hem kenmerkend zijn voor existentialistische literatuur; de grenssituatie, de Ander en engagement. Alvorens deze toe te lichten, bespreek ik eerst twee termen die onlosmakelijk met de existentiëfilosofie verbonden zijn en ook in existentialistische literatuur van grote betekenis zijn; vervreemding en authenticiteit.

Vervreemding is een proces dat in de existentiëfilosofie een belangrijke rol speelt. Volgens Henry Winthrop wordt existentialistische literatuur gekenmerkt door vervreemding, als oorzaak van het menselijk lijden. De kwelling die vervreemding voortbrengt vormt dan

ook een belangrijk thema in het werk van existentialisten als Sartre en Camus. Hij omschrijft deze term als “elk psychologisch gevoel van afzondering van personen, groepen, instituten, ideeën en idealen, plaatsen en dingen” (Winthrop, 290). Maar vervreemding kan ook ten opzichte van het *zelf* plaatsvinden, waarbij zich “een belemmering van de zoektocht naar de eigen identiteit” (290) voordoet en de afstand met de essentie groot is. Deze binnen de existentiële filosofie zo cruciale zoektocht wordt dan ook tegengewerkt door vervreemding, waarbij het individu in feite wordt verwijderd van zijn essentie. Om tot zijn essentie te komen, dient het individu dit proces dan ook te erkennen en vervolgens te doorbreken en te overwinnen. Ook Van Stralen omschrijft dit proces als zeer ontregelend voor het individu, dat volgens hem verbonden is met “de breuk tussen existentie en essentie” (Van Stralen 1996, 37) en veel wordt gethematiseerd in existentialistische literatuur.

Met het begrip *authenticiteit* wordt de mate bedoeld waarin een individu “zichzelf” is (Winthrop, 294); zijn “eigenheid” kan waarborgen en dit in zijn gedrag of handelen tot uitdrukking kan brengen. Van Stralen stelt dat, wanneer het individu hiertoe in staat is, deze hiermee tot “authentiek gedrag” kan komen (Van Stralen 1996, 59). Hoe dichter een individu zich bij zijn essentie bevindt, hoe groter de mate van zijn authenticiteit. Daarentegen, “Degenen die zichzelf definiëren op basis van het geheel van de rollen die zij gekozen hebben aan te nemen zullen nooit authenticiteit ontwikkelen” (Winthrop, 294). Het is voor een individu dus van cruciaal belang om een levenshouding aan te nemen die niet gebaseerd is op verwachtingen die bij de door hem aangenomen of toegewezen rol horen, maar op het geheel van de eigen moraal, normen en waarden. Op deze manier kan deze zijn authenticiteit waarborgen.

Deze thema's zijn onlosmakelijk verbonden met de drie door Van Stralen beschreven kenmerken van existentialistische literatuur. Volgens van Stralen begint bijna elke literair-existentialistische tekst met een situatie “waarin het personage nog geen duidelijk inzicht heeft” (Van Stralen 1996, 57). Vervolgens doet zich er een gebeurtenis voor, dat niet door het personage zelf teweeg is gebracht, die zijn toestand sterk verandert. “De situatie komt met andere woorden onder druk te staan en is daardoor tot een *grenssituatie* geworden” (57). Dit zijn bijvoorbeeld situaties waarin er sprake is van ziekte, hongersnood, een politieke aanslag of oorlog. Cruciaal is de druk die hierbij door externe factoren op het personage komt te staan, waarbij “de spanning tussen de mogelijkheden van het individu en de druk van de omstandigheden voelbaar wordt” (40). Deze omstandigheden “dwingen het personage tot reflectie en heroriëntatie op zijn situatie”. Het personage wordt hierbij op zichzelf teruggeworpen, en brengt vertwijfeling, ontgoocheling en verhitte gedachten bij hem teweeg. Tijdens de grenssituatie treden er bij het personage vaak de kenmerkende existentiële emoties op als schaamte, angst, walging en het besef van de menselijke sterfelijkheid – emoties die hem naar de grenzen van zijn gemoedstoestanden drijft. Een dergelijke grenssituatie heeft een ontwrichtende invloed,

die aanzet tot het ervaren van een crisis. In deze staat komt het personage veelal tot een inzicht over zijn situatie – “in veel existentialistische teksten wordt dit [dan ook] als een ontwaken beschreven” (58). De grenssituatie kan dus worden beschouwd als bewustwordingsproces en omslagpunt voor het personage, omdat dit leidt tot het verkrijgen van een inzicht dat hij voor het ontwaken nog niet had. Hierbij beseft het personage doorgaans de mate van vervreemding die in zijn leven een grote rol is gaan spelen, en realiseert zich dat de realiteit, de situatie zoals deze op dat moment is, niet te ontkennen of te ontlopen valt. Met het verworven inzicht zal hij zijn levenshouding bewust moeten heroverwegen, waarbij een hogere mate van authenticiteit kan worden bereikt.

Het tweede kenmerk dat Van Stralen omschrijft is de manifestatie van de Ander. Binnen de existentialistische filosofie vervult deze Ander een cruciale rol, vanuit de overtuiging dat “het menselijk leven in essentie geleefd [wordt] in relatie tot anderen” (Malpas, 302). Bovendien is het individu, in zijn zoektocht naar zijn essentie, afhankelijk van deze Ander. Sartre omschrijft deze afhankelijkheid als volgt: “Om de een of andere waarheid omtrent mijzelf te verwerven, moet ik den ander als factor inschakelen. (...) De ander is onontbeerlijk voor mijn bestaan, evenzeer trouwens voor mijn zelfkennis” (Sartre 1946, 46-47). De Ander is dus onmisbaar voor het individu in de zoektocht naar zijn essentie, omdat deze via deze Ander zelfkennis op kan doen en zo meer authenticiteit kan verwerven.

In het literatuurwetenschappelijke handboek *Het leven van teksten* wordt de Ander gedefinieerd als “eenieder die (...) als vreemd en tegengesteld ten opzichte van het zelf of ‘eigene’ wordt neergezet” (Brillenburg Wurth en Rigney, 396). Deze tegenstelling tussen het zelf en de Ander, zorgen voor een zekere pressie. De ander speelt een cruciale rol in de literair-existentialistische roman, door de druk die er van zijn bestaan/aanwezigheid uitgaat en de confrontatie met het individu dat centraal staat in de tekst. Door de Ander komt de bewegingsvrijheid van het personage, maar ook zijn authenticiteit in het geding. De Ander kan zich in verschillende vormen voordoen - als persoon, groep personen, instantie, etc. - maar wordt niet altijd concreet genoemd. Cruciaal is de sterke, onregelende invloed die hij heeft; “alleen de Ander kan de wereld van het individu - in het denken van het existentialisme - onder druk zetten, hetzij alleen hetzij in collectief verband” (Van Stralen 1996, 58). Jegens de Ander voelt en vertoont het personage de kenmerkende existentialistische gevoelens van schaamte, angst en walging. Het resultaat van de confrontatie met deze Ander is “het inzicht dat de Ander macht heeft over de penibele situatie en vaak als de oorzaak daarvan aangewezen kan worden” (58). Hierdoor wordt het personage gedwongen zijn verhouding tot deze Ander en diens situering binnen zijn levenshouding te heroverwegen. De onregelende invloed van de Ander wordt nog eens benadrukt in Sartres bekende uitspraak: “De hel, dat zijn de anderen” (Sartre 1947, 93).

Als derde kenmerk noemt Van Stralen *engagement*, dat hij definieert als “een levenshouding die in de vorm van gerichte opvattingen en keuzes blijkt geeft van betrokkenheid met de persoonlijke situatie en die van de ander, (...) vanuit inzicht in een gespannen situatie die voor het personage tijdelijk onoverzichtelijk is geweest” (Van Stralen 1996, 59). Met andere woorden: engagement betreft de wijze waarop het personage het inzicht dat hij tijdens de grenssituatie heeft opgedaan, toepast in de levenshouding die hij daarna aanneemt. Dit kan volgens Van Stralen drie verschillende vormen aannemen: in het eerste geval begeeft het personage zich met het opgedane inzicht terug in de situatie van voor de grenssituatie, op basis van berusting in en acceptatie van zijn lot. Deze neemt daarbij geen werkelijk andere levenshouding aan na de ervaring van de grenssituatie. In het tweede geval aanvaardt het personage de situatie en past hij zich aan de hand van het opgedane inzicht aan aan de omgeving. Na de ervaring van de grenssituatie begeeft het personage zich terug in de wereld, maar naast berusting is er ook sprake van een hogere mate van authenticiteit. Hij neemt hierbij het opgedane inzicht dus mee in zijn levenshouding. Ook spreken we in dit geval van heroriëntatie: het personage heroverweegt zijn plek in de wereld. In het derde geval neemt het personage een levenshouding aan met besef van verantwoordelijkheid voor de maatschappij en de Ander, waarbij de situatie daadwerkelijk gewijzigd en verbeterd wordt. Het personage past het tijdens de grenssituatie opgedane inzicht daarbij actief toe in zijn leven.

Volgens Malpas refereert engagement naar “de bereidheid om de waarden, idealen en ideeën tot concrete uitdrukking te brengen in de wijze waarop we ons in sociale contexten gedragen en omgaan met de identiteitscrises die we doormaken” (Malpas, 294). Door middel van deze waarden, idealen en ideeën, kan het individu zijn essentie tot uitdrukking brengen en daarmee zijn authenticiteit waarborgen. Hiermee komt het individu tot authentiek gedrag. Engagement is in dit opzicht dus verbonden met de mate waarin het individu bereid is zijn essentie bewust toe te passen in het leven.

Deze definitie van engagement betreft een benadering van het concept die betrekking heeft op kenmerken op het niveau van de tekst zelf. Van Stralen geeft de term hiermee een tekst-immanente betekenis, dat wil zeggen dat hij zich (voornamelijk) richt op de kenmerken van engagement op het niveau van de tekst (Van Stralen 1996, 59). In de literatuurkritiek wordt de term engagement ook wel gebruikt met betrekking tot de actieve en betrokken rol van de auteur en/of de lezer. Gezien de omvang van mijn onderzoek en de nadruk op de literaire hoedanigheid van het existentialisme, laat ik deze vorm van engagement (die het tekstniveau overstijgt) buiten beschouwing. Ik richt mij dan ook alleen op het engagement dat verband houdt met de personages, en houd de betrokkenheid van de auteur en de lezer buiten beschouwing.

Deze door Van Stralen gedefinieerde kenmerken – grenssituatie, de Ander en engagement – zal ik in het volgende hoofdstuk toepassen in de close reading van Haasses *De ingewijden*. Hierbij belicht ik enkel de personages bij wie mijns inziens deze kenmerken het duidelijkst naar voren komen. Dat wil overigens niet zeggen dat deze bij de overige personages niet aanwezig zijn. Deze zijn simpelweg niet aan bod gekomen, vanwege de beperkte omvang van dit eindwerkstuk.

2. Grenssituaties in *De ingewijden*

In *De ingewijden* krijgen de personages te maken met situaties en gebeurtenissen die een ontwrichtende uitwerking op hen hebben. Tijdens hun verblijf in Griekenland - weg van hun vertrouwde omgeving - zijn zij op zichzelf aangewezen en worden daarbij geconfronteerd met wie zij in wezen zijn. Door letterlijk afstand te nemen van het leven dat ze elders hebben (gehad), komen ze tot het overdenken van dit leven en gaan ze bij zichzelf te rade of dit werkelijk het leven is dat ze wensen. Door de omstandigheden waar zij tijdens hun verblijf in Griekenland terecht komen, komen zij onder druk te staan. Hierdoor ontstaan er bij hen verhitte gedachten, sterke emoties, twijfels en het gevoel de controle te verliezen. Allen komen hierbij tot een keerpunt in hun leven, waarin zij nieuwe inzichten verkrijgen over hun identiteit. Deze situaties zijn niet alleen cruciaal voor het verloop van het verhaal, maar vooral voor de karakterisering van de personages. Ik zal dergelijke momenten van inkeer illustreren aan de hand van drie personages waarbij het duidelijkst een dergelijke ervaring voordoet.

Bij de zeventienjarige Amerikaanse Jessica Manning en haar familieleden lopen de gemoederen hoog op tijdens hun rondreis door Griekenland. Het gebroken gezin is op volledig op elkaar aangewezen in dit niemandsland, terwijl er van saamhorigheid of onderling vertrouwen nauwelijks nog sprake is. Zoals elk jaar is de reis weer een “kwelling” (Haasse, 10). Jessica stelt zich aan het begin van de reis vooral onverschillig op, maar haar gevoelens van walging, verachting en irritatie jegens haar familieleden worden steeds sterker. De aanwezigheid van haar ouders, haar zuster en zwager wordt steeds verstikkender. Dit gevoel wordt nog eens versterkt door de intense hitte en het gebrek aan comfortabele slaapplekken. De ruzies lopen op, en de sfeer wordt steeds beklemmender. Wanneer het gezin de jonge Griek Niko Stephandidakis meenemen als lifter, voelt Jessica zich nog sterker van haar familieleden vervreemden. Ze raakt gefascineerd door deze bijzondere jongen, en wil alles over hem te weten komen. De hatelijke gevoelens jegens haar familie en anderzijds de angst afscheid te moeten nemen van Niko hebben een verlamrende uitwerking op haar. Tijdens een bezoek aan de ruïnes bij Thermopylae met de jonge Griek bereikt haar gemoed het kookpunt. Hierbij verkrijgt zij plotseling een helder, maar vooral confronterend beeld van zichzelf:

Zij had het gevoel alsof zij buiten zichzelf getreden was, zij zag een vreemd wezen dat Jessica Manning heette. (...) De grenzen van haar eigen ik, van dat waaraan zij zichzelf herkende, waren doorbroken, maar hoe en door wat? Terwijl zij naast Niko Stephandidakis zwijgend een ander smal pad insloeg, trof haar de gedachte flitsend scherp: het gevreesde, gehate, vreemde wezen dat nu haar 'ik' verdrongen had, de Jessica die zij kon waarnemen maar die zij niet wilde zijn, was de dochter van haar ouders, de Jessica Manning in wie zij haar vader en moeder herkende (Haasse, 49-50).

Op dit cruciale moment, herkent ze in zichzelf het "gevreesde, gehate, vreemde wezen" dat overeenkomt met het angstbeeld dat ze in haar familie zo verafschuwd. Dit doet haar concluderen dat zij in feite maar een schim is van wie ze eigenlijk zou willen zijn. Dit moment, waarop ze wordt bevangen door bovenstaande gevoelens en gedachten, zou ik willen beschouwen als grenssituatie, omdat er hiermee de frustratie die Jessica hier heeft jegens haar eigen *wezen* tot een hoogtepunt komt, en dit een ultieme confrontatie is met zichzelf. Het illustreert bovendien de kloof tussen haar existentie (haar hoedanigheid waarin ze in de wereld staat, waarbij haar identiteit wordt gedefinieerd door haar familie) en ze wie ze in *wezen* is, haar *essentie*. Niet alleen is ze op dit moment in hoge mate vervreemd van haar familie, maar ook van zichzelf. Alsof ze zichzelf in een spiegel ziet, realiseert ze zich de enorme afstand tot degene die ze zou willen zijn. Haar verlangen om deze essentie in zichzelf te (her)vinden, blijkt uit het volgende citaat: "Waar was het echte zelf, het onvervreemdbaar eigen ik, broos, een wolkje, het streepdunne enige houvast van haar leven?" De reflectie op zichzelf die wordt uitgedrukt met termen van haar *zelf*, *wezen*, *ik* geven het existentialistische karakter van deze crisissituatie weer. Dat deze zelfreflectie de vraag betreft over wie ze nu eigenlijk als mens is, wordt nog eens benadrukt in volgende citaat: "(...) hoe kan iemand zichzelf kennen, hoogstens kan hij denken: wat is een mens? en hard weglopen omdat hij niet weet wat hij antwoorden moet" (Haasse, 50). Dit citaat benadrukt niet alleen de worsteling en frustratie die Jessica beleeft in haar zoektocht naar haar identiteit, maar ook de kwetsbaarheid en hulpeloosheid van een mens in een dergelijke zoektocht. Het illustreert, met andere woorden, de problematiek die mens in zijn zoektocht naar zijn essentie kan ondervinden.

Ook in het verhaal rond het personage van de Griekse Niko Stephandidakis doet zich situatie voor dit kenmerken vertoont van de grenssituatie. Wanneer hij meelift met familie Manning is hij, na jaren zwerven en werken op het vasteland, op weg naar zijn geboortedorp op Kreta. Tijdens het bezoek aan Thermopylae met Jessica doet hij een belangrijk inzicht over zichzelf op:

Hij was vijftig jaar oud, hij dacht dat hij het leven kende, dat hij door schade en schande wijs geworden was, een zelfstandige volwassen man, maar in één helder kort ogenblik viel dat alles weg en zag hij wat hij in werkelijkheid was: een jongen, die niet de moed had zich tegenover zijn grootvader te handhaven als een vrij 'ik' met eigen verantwoordelijkheid. (...) Hij had, in dat uur onder de olijven, inwendig een sprong gemaakt van een vorige, te krap geworden, naar een nieuwe, andere staat van zijn, die hij echter eerst *leven* moest, eerst met zijn eigen adem en hartsticht en energie moest vullen, vóór hij zich waarachtig herboren zou kunnen voelen. In zijn bewustzijn was hij op dit moment vrij van Yorgos Iannulois, vrij van mevrouw Dimitropoulou, vrij van grootvader, maar hij wist dat dit besef pas authentiek, onvervreemdbaar van hem zou zijn, wanneer hij door houding, woord en daad bewees wie en wat hij werkelijk was" (Haasse, 144).

Het moment waarop Niko zich het bovenstaande beseft heeft de functie van een grenssituatie, omdat het een moment is waarop een bewustwordingsproces tot uitdrukking komt en er zich een omslagpunt in zijn leven voordoet. De woorden die hij gebruikt duiden op een wedergeboorte, waarbij hij zich ontdoet van zijn oude zelf en overgaat in een "andere staat van zijn". Deze grenssituatie krijgt hiermee een nadrukkelijk existentieel karakter. Maar ook beseft het personage zich hierbij de noodzaak om zich naar zijn essentie toe te bewegen, om deze wedergeboorte gestalte te kunnen geven. Hij realiseert zich hierbij dat hij een andere levenshouding aan zal moeten nemen om een hogere mate van authenticiteit te bereiken.

Een derde personage dat te maken krijgt met een grenssituatie is Lucas Gosschalk. Jarenlang heeft hij uitgekeken naar de studiereis naar Griekenland die hij maakt met drie leerlingen van het gymnasium waar hij als docent Klassieke Talen werkt. Echter, het bezoek aan Griekenland veroorzaakt heel andere gevoelens dan hij van tevoren verwachtte te zullen voelen. In plaats van zich bevrijd te voelen van de strubbelingen thuis en een gevoel van gelukzaligheid te ervaren, wordt hij geconfronteerd met de grenzen van zijn starre persoonlijkheid en de mate waarin hij opgesloten zit in zijn eigen opvattingen.

Een eerste grenssituatie doet zich voor tijdens de bootreis van het Griekse vasteland naar het eiland Kreta. Gosschalk beleeft tijdens de nachtelijke dans en muziek een moment van extase, waarin hij even buiten zichzelf treedt en kort wordt bevrijd van "zijn kwellende dagelijkse zelf" (Haasse, 221). Nadat het "verrukkelijke gevoel van vrijheid en bevrediging" (221) weer is getemperd, maakt deze weer plaats voor zijn gebruikelijke gereserveerdheid en terughoudendheid. Na dit moment van overgave en verlichting hebben beleefd, wordt Gosschalk zich bewust van de halfheid waarmee hij zijn leven tot dan toe heeft geleefd:

Een gevoel van schaamte en onvermogen doorstroomde hem, hij gaf zich rekenschap van zijn leven al die jarenlang, een schommelen tussen verschillende mogelijkheden, een miserabel spel van halfheid, een gamma van kleine emoties, variërend van het voor zijn doen positief gekleurde afstand nemen van, waakzaam zijn tegenover de dingen, tót de negatieve twijfel en onzekerheid. Nooit een overrompelende hartstocht, nooit een wild zelfvergeten lijden, nooit een reinigend totaal onderste boven en binnenste buiten gekeerd worden (Haasse, 224).

Het besef van deze “halfheid” vormt het eerste breekpunt met het leven dat hij tot nog toe heeft geleefd, met de Gosschalk die zich altijd vast heeft geklampt aan zijn eigen idealen. Hij wordt zich bewust van de eenzaamheid en leegte die hij in zijn leven ervaart, maar die hij tot dan toe uit trots niet heeft durven onderkennen. Deze bewustwording maakt dit moment tot een grenssituatie, waarbij het personage vervreemding ervaart jegens het leven dat hij tot dan toe heeft geleefd. Het vormt een omslagpunt in zijn leven, waarbij hij zich realiseert dat hij zijn idealen zal moeten heroverwegen en daarmee dichterbij tot zijn essentie kan komen.

Ook de ochtend na dit moment van extase, het moment waarop het gezelschap aankomt op Kreta, vormt een cruciaal grensmoment:

Dit was Kreta, eindelijk. Maar hij voelde niets van wat hij zich had voorgesteld te zullen voelen. Er bleek geen sprake van innerlijke verruiming, nieuw élan, integendeel. Hij twijfelde aan zichzelf, aan *De Godinnen* [zijn dissertatie en levenswerk]. Zijn leven met zijn moeder, zijn verhouding tot Rina Siebeling - en vroeger tot andere vrouwen - zijn studie, zijn werk als leraar, zijn “Godinnen”: ijle luchtbouwsels die, ingewikkelde doelloze constructies boven een afgrond. Hij had dit alles voor de realiteit gehouden, maar nu waren zijn ogen geopend en zag hij wat hij werkelijk was: hijzelf balancerend aan de rand van het Niets, de Chaos. Hij was bijna veertig jaar oud, een man in de kracht van leven zoals dat heet, maar hij had eigenlijk nog niet geleefd. (...) Eindelijk dan was hij gestoten op een innerlijke grond, even hard als de bodem van Kreta onder zijn voeten. Hij kon niet meer terug, hij moest zich volledig bewust worden van zichzelf en de toestand waarin hij zich bevond. (...) hij zou hiervandaan nooit meer kunnen terugkeren naar de Gosschalk die hij eenmaal was geweest” (Haasse, 237-238).

Bovenstaand citaat illustreert de bewustwording die Gosschalk tijdens deze grenssituatie meemaakt. Hij realiseert zich wat hij *zelf*, wat zijn *leven* eigenlijk is, en dat dit beeld radicaal verschilt met wat hij zichzelf altijd heeft voorgesteld. Ook dit wijst op de ervaring vervreemding. Zijn leven zoals het tot dan toe is geweest is afgebrokkeld, zijn ware aard is ontmaskerd. In het volgende hoofdstuk zal verder worden ingegaan op deze eenzaamheid, die grotendeels worden veroorzaakt door zijn problematische verhouding met de Ander.

Niet bij alle personages valt de grenssituatie te omschrijven aan de hand van één specifieke situatie in hun verhaallijn. Vaak gaat het om een opeenstapeling van ervaringen die heeft geleid tot de crisis die zij tijdens hun verblijf in Griekenland doormaken. Wanneer we met de personages terugblikken naar het leven dat zij tot dan toe hebben geleid, zien we bijvoorbeeld dat we dat de ervaringen uit hun vroege jeugd al zeer karakteriserend zijn geweest voor hun levensverhaal. Zo zien we bij Jessica, Niko, Lucas, Marten en Elina dat hun opvoeding en gezinssituatie van grote invloed zijn geweest op de vorming van hun persoonlijkheid, en daarmee ook op de crisis die zij later in hun leven doormaken.

De personages hebben gemeen zich in hun crises, die tijdens de grenssituaties een hoogtepunt bereiken, af te vragen wie ze *in wezen* zijn. De crises krijgen hiermee een existentieel karakter. Door de zelfbespiegeling en het terugblikken tijdens deze grenssituaties, komen we als lezer achter de kwetsbaarheden en pijnpunten die zo karakteriserend zijn voor hun personage. De grenssituaties zijn van betekenis doordat ze tot *essentie* van het wezen van de personages komen. Veel van de personages komen er in dergelijke situaties namelijk achter dat ze in feite nooit bewust voor een bepaalde levenswijze hebben gekozen, maar hun leven hebben laten leiden. Ze worden zich, met andere woorden, bewust van de mate van vervreemding - gebrek aan "eigenheid" - en het gebrek aan authenticiteit in hun levenshouding. Deze bewustwording vormt een keerpunt in hun leven.

Hoewel de grenssituaties gepaard gaan met de ervaring van heftige emoties als verdriet, teleurstelling, angst en woede - die wel degelijk circuleren om de vraag wat de personages in essentie *zijn* - hebben deze niet altijd direct een existentieel karakter. De emoties hangen overduidelijk samen met het innerlijke conflict rondom de definiëring van een eigen identiteit en zijn daarom in zekere zin existentieel te noemen, maar zijn niet altijd terug te brengen tot de typische existentiële emoties van pure walging, schaamte, angst, en het besef van de menselijke sterfelijkheid. Ik zou willen stellen dat de emoties van de personages wel degelijk existentieel zijn vanwege de manier waarop ze voortkomen vanuit hun onvrede over de manier waarop zij hun existentie vormgeven; door gebrek aan een bewuste identiteit en een zekere mate authenticiteit waarmee essentie kan worden uitgedrukt. Het gaat hierbij dan ook over de vraag waarop zij hun leven het beste vorm kunnen geven en daarbij hun eigen identiteit kunnen kennen. Toch is de existentiële aard van deze emoties intrinsieker dan Van Stralen beschrijft. Hoewel er wel degelijk sprake is angst, schaamte en walging, zijn de emoties die in deze roman aan de orde zijn beter te omschrijven als ontgoocheling, radeloosheid, (lichamelijk) onbehagen, ontheemding en vervreemding. Ze zijn in die zin complexer, minder puur existentialistisch dan die van personages uit als existentialistisch bestempelde romans die Van Stralen in het kader van het literaire existentialisme onder de loep neemt. Toch zou ik de situaties waarin deze emoties opspelen als *grenssituaties* willen omschrijven, omdat de personages door deze

zelfreflectie tot conclusies komen die dergelijke situaties tot een keerpunt maakt. Ze komen hierbij tot een nieuwe visie over het leven dat zij tot dan toe hebben geleefd, en komen tot de kern van de motieven die hierin leidend zijn geweest. Met het aanschouwen van dit achter zich liggende leven, definiëren zij eigenlijk de essentie die hierin afwezig is geweest.

Door de aard van de factoren die in *De ingewijden* hebben geleid tot de grenssituaties, hebben deze - wanneer we deze vergelijken met de door Van Stralen behandelde romans - een relatief lange toeloop gehad. Zoals boven genoemd, hebben bijna alle personages een lange historie waarin hun identiteit al in hun jeugd in grote mate is gedefinieerd. Ook in dit geeft een heel ander karakter aan de grenssituaties die in *De ingewijden* omschreven zijn.

3. De Ander in *De ingewijden*

Volgens van Stralen neemt de Ander een cruciale rol in het leven van het literair-existentialistische personage. Om vast te stellen in hoeverre hier in *De ingewijden* sprake van is, zal ik illustreren hoe en in welke hoedanigheid zich er dergelijke Anderen in het leven van de personages manifesteren.

In verhaal van de Jessica Manning zijn verschillende (groepen) personen aan te wijzen die als Ander beschouwd kunnen worden. Zo oefent haar familie (ouders, zus, zwager) een sterke druk op haar uit, en kan ze hun aanwezigheid steeds minder verdragen. Ze heeft met hen een moeizame relatie, en voelt zich zowel fysiek als gevoelsmatig ver van hen verwijderd. Ze is met, met andere woorden, van haar familie vervreemd. Dit komt de enerzijds letterlijke afstand die ze heeft nadat ze met haar zus naar een kostschool in Parijs te gestuurd, waarna de band met haar zus - vroeger een “verlengstuk van haarzelf” (Haasse, 53) - verloren is gegaan. Anderzijds is er in het gezin, wanneer ze jaarlijks een reis maken, nauwelijks nog sprake van eenheid of vertrouwen. Tijdens de reis vinden er voortdurend conflicten plaats, en wordt de sfeer steeds beklemmender voor Jessica. De emoties lopen bij haar steeds verder op, steeds meer raakt ze vervuld van “haat, verachting en afkeer” jegens haar familieleden (34). Dit brengt niet alleen eenzaamheid maar ook een innerlijke verscheurdheid bij haar teweeg, omdat ze steeds wordt terug gesleurd door medelijden die ze jegens hen voelt. Deze tegenstrijdige gevoelens veroorzaken de onrust die Jessica in steeds hogere mate voelt tijdens de reis.

De invloed die haar familie op haar heeft kan het beste worden omschreven aan de hand van de eigenschappen die ze haar toeschrijven. In hun ogen is zij *niet-volwassen, niet-rijp* en *niet-ingewijd in het vrouw-zijn*. Tijdens deze reis ziet ze zichzelf steeds door de ogen van deze Ander, en kan zich in hun aanwezigheid niet ontdoen van deze eigenschappen. Ze voelt zich dan ook onmachtig om uit deze rol te stappen. “Zij verschanste zich in onhandige grilligheid, die haar in de ogen van haar ouders, Bernard en Berenice, alleen des te meer tot puber stempelde. Zij speelde in woedend protest de rol die men haar toedacht tot in het overdrevene, de anderen merkten niets en zij werd steeds eenzamer” (53). Uit dit citaat blijkt dat Jessica niet anders kan dan het gedrag vertonen dat aansluit bij het beeld dat haar familie van haar heeft – zijnde een vervelende puber – en dan ook niet tot authentiek gedrag kan komen.

Wanneer Niko Stephandidakis met de familie Manning meelift richting Kreta, worden de gefrustreerde gevoelens van Jessica steeds sterker. In zijn aanwezigheid ziet ze zichzelf en haar ouders door zijn ogen; als Amerikaanse leeghoofden, cultuurbarbaren en zelfzuchtige toeristen. Dit wekt bij haar een diepe schaamte op jegens Niko, en een nog sterkere walging jegens haar familie. Ze raakt heimelijk door hem geobsedeerd, en zou niets liever willen dan door hem gezien worden als zijnde mooi, rijp, intelligent en vrouw. Dit verlangen maakt de aanwezigheid van haar familie nog ondraaglijker. Deze gevoelens komen tot een hoogtepunt wanneer zij alleen met Niko Thermopylae bezoekt. Bij het

omschrijven van deze grenssituatie kunnen we niet om de rol van de Ander heen. Niet alleen de aanwezigheid van deze Ander, maar vooral het beeld dat zij van haar hebben, is cruciaal in de crisis die Jessica tijdens deze reis beleeft.² Ik zou dan ook willen vaststellen dan de Ander - in de hoedanigheid van haar familie en Niko Stephandidakis - een cruciale rol inneemt in het verhaal rond het personage van Jessica. Niko is als Ander van groot belang omdat zij via hem in staat is naar zichzelf te kijken, alsof hij haar een spiegel voorhoudt. In haar zoektocht naar haar identiteit, is hij dan ook – in Sartres bewoording – onontbeerlijk. Haar familie heeft als Ander vooral een belemmerende rol in het ontwikkelen van haar authenticiteit. Als gevangen in het beeld dat zij van haar hebben, is ze niet in staat om te zijn wie ze in wezen is, en tot authentiek gedrag te komen.

Ook in het leven van het personage van Niko Stephandidakis speelt de problematische verhouding met de Ander een sleutelrol. De rol van de Ander wordt in eerste instantie vervuld door zijn grootvader, Emmanuel Stephandidakis, die als hoofd van de familie en het dorp alles bepaalt, en altijd het laatste woord heeft. “Zodra hij [Niko] begrip begon te krijgen van de dingen om hem heen, had hij geweten dat zijn grootvader dé autoriteit was, de maatstaf; volwassenen en kinderen eerden en gehoorzaamden hem” (Haasse, 74-75). Niko is dan ook, op het moment dat hij het eiland verlaat om op het vasteland werk te zoeken, in hoge mate door deze Ander gevormd: “Hij was niets, hij bezat niets, of het kwam van die machtige oude man (...)” (76-77).

Tijdens het bezoek aan Thermopylae met de Amerikaanse Jessica, beseft Niko zich dat hij onbewust altijd de onmondige jongen gebleven is die hij in de ogen van zijn grootvader was. Als reactie hierop heeft hij onbewust steeds de personificatie van zijn grootvader in anderen gezocht tijdens zijn leven op het vasteland. Omdat hij zich destijds niet tegen zijn grootvader heeft durven verzetten, heeft hij steeds onbewust een soortgelijke autoriteit in diverse werkgevers gezocht: “Onwillekeurig had hij zich steeds de nabijheid gezocht van mensen die in zijn ogen ‘autoriteit’ vertegenwoordigden” (143). De belangrijkste hiervan was zijn vriend en leermeester Yorgos Iannulis, met wie hij uiteindelijk in conflict komt. Achteraf - tijdens de grenssituatie bij Thermopylea - beseft hij dat “alles wat hij in de laatste jaren tegen Iannulis gezegd en gedaan had eigenlijk gericht [was] tegen zijn grootvader, de machtige Oude Man op Kreta, aan wie hij zich nooit had durven onttrekken, tegen wie hij zich nooit had durven verzetten” (142). Op deze manier heeft Niko zijn frustratie jegens zijn grootvader gebotvierd op anderen.

In het verlengde van het bovenstaande inzicht trekt Niko nog een andere conclusie: “Hij moest erkennen dat hij nooit op eigen benen had gestaan ook al had hij zich dat verbeeld. Hij had zich, zelfs in het kielzog van Yorgos Iannulis, niet bevrijd van de ondergeschiktheid van zijn grootvader” (Haasse, 142). Zonder dat hij zich er bewust van was, zo blijkt uit dit citaat, heeft hij zich eigenlijk steeds los willen maken van de

² Dit correspondeert met Van Stralens bewering dat ‘het existentialistische personage de druk van de ander vooral door diens *blik* ondergaat.’ (Van Stralen 1996, 62).

ondergeschiktheid aan zijn grootvader. Tevergeefs heeft hij deze strijd steeds op anderen geprojecteerd - op hen die op dat moment de rol van de Ander in namen. Omdat hij nooit de confrontatie aan heeft durven gaan met zijn grootvader, heeft hij zich nooit bevrijd van de ondergeschiktheid diens wil. Onbewust is hij, ook al verbeelde hij dat hij zelfstandig en onafhankelijk was, altijd gebleven wat in de ogen van zijn grootvader was: onwetend, ondergeschikt, onvolwassen, onzelfstandig.

Een ander personage in wiens leven de Ander een prominente rol speelt, is Lucas Gosschalk. Zo staat Gosschalk op gespannen voet met drie individuen uit zijn omgeving; zijn moeder, zijn bijna-minnares Rina Siebeling en haar zoon Marten Siebeling. Met zijn moeder heeft hij een tamelijk verstoorde moeder-zoon relatie, door het feit dat zijn moeder hem als kind heeft verwaarloosd en totaal opging in de zorg voor haar zieke man. Hierdoor heeft Gosschalk eigenlijk nooit de rol van een kind gehad, en is door zijn moeder altijd als gelijke behandeld.

Rina Siebeling is de vrouw naar wie Gosschalk heimelijk verlangt, maar die zich niet aan hem over durft te geven omwille van haar zoon. Hoe hij haar ook probeert te overtuigen, ze is bang om haar zoon pijn te doen. Gosschalk wijt het niet van de grond willen komen van hun liefdesrelatie aan de macht die haar zoon, Marten Siebeling, over haar heeft. Niet Rina's man, maar haar zoon is in feite zijn rivaal. Hij is heimelijk jaloers op hem: "Wat ik ook tegen haar zei, ze had geen aandacht meer voor me zodra jij binnen haar gezichtskring kwam" (Haasse, 178). Wanneer Marten op het laatste moment door overmacht aan het studiereisgezelschap wordt gevoegd, is Gosschalk vastbesloten zich te wreken. Hij valt de jongen dan ook herhaaldelijk verbaal aan, zogenaamd om zijn onverschillige gedrag jegens de bezienswaardigheden. Door zijn aanwezigheid, is Gosschalk niet in staat "om dat wat achter hem lag, in Holland, te vergeten"; door Marten worden zijn gedachten "onherroepelijk telkens teruggezogen naar de conflictsituatie waar Marten ongewild, ongeweten, deel van was" (175). Marten fungeert tijdens de studiereis dan ook als zondebok, waarop Gosschalk zijn frustraties projecteert.

Nog karakteriserender voor zijn personage is de verhouding die Gosschalk inneemt tot de Ander in de hoedanigheid van een groep of vereniging, waarbij er sprake is van vriendschap of gemeenschap. Deze Ander is in staat het sociale spel te spelen en zich te begeven in een sfeer van vriendschappelijkheid. Daarentegen is Gosschalk niet in staat zich aan dergelijke verbintenissen over te geven. Dit gebrek aan verbintenis met anderen, geven hem een gevoel vervreemd te zijn van de wereld om hem heen. Het vervult hem met eenzaamheid en heimelijke afgunst, hoewel hij doet alsof hij op dergelijke anderen neerkijkt. Na het moment van extase waarin hij zichzelf kortstondig verliest en opgaat in dans en muziek, wordt hij zich bewust van zijn onkunde met betrekking tot dergelijke uitpattingen; "Terwijl de dans voortduurde, realiseerde hij zich het anders, het in zekere zin vollediger zijn van deze mensen: bij dag placht hij een tikje op hen neer te zien om hun onverantwoordelijke zorgeloosheid, hun onbestendigheid, hun gemakzucht, maar in de nacht-wereld waren zij oneindig veel minder weerloos en onzeker dan hij" (222). Ook

jegens de jongens met wie hij in Griekenland is koestert hij dergelijk jaloerse gevoelens. Voor die tijd keek hij nog op hen neer om hun onwetendheid, “nu benijdde hij hen om hun vermogen mee te doen en zich weer terug te nemen zonder verlies van eigenwaarde” (223).

Al op het gymnasium voelt Gosschalk zich een buitenstaander en heeft het gevoel dat hij – ondanks zijn goede cijfers - niet behoort tot de groep “ingewijden” die de dingen écht begrijpt. Ook tijdens zijn studiejaren voelt hij zich een outsider, door het feit dat hij uit geldgebrek geen corpslid kan worden, maar bovenal door “zijn eigen houding” en tekortkomingen: “overgevoeligheid, wantrouwen, eerzucht” (183). Hoewel hij lijdt aan de eenzaamheid die hij ervaart tussen zijn leeftijdsgenoten, doet hij geen pogingen om zichzelf te veranderen. Hij weigert zich aan te sluiten bij studie- en gezelligheidsverenigingen, en houdt zich verre van elke gelegenheid waar er sprake is van een saamhorigheidsgevoel. Hij verzet zich hevig tegen “deze neiging tot samenklonteren met anderen” - die hem “nu eenmaal aangeboren is” - dit resulteert immers alleen maar tot “een illusie van belangrijk-zijn, veilig-zijn, gewicht-in-de-schaal-leggen” (191).

Gosschalk koestert grote ergernis jegens anderen die zich wel in bij groepen aansluiten, zij doen dit volgens hem alleen uit “zelfgenoegzaamheid-in-het-besef-erbij-te-horen” (184). Gosschalk kijkt neer op de ander die zich wel laat verleiden tot socialiteit, waarbij het in werkelijkheid alleen zou draaien om een spel van “machtsbegeerte en veiligheidsverlangen”. Hij gelooft niet in de “*know-how* van de Wij-groep” (184), waarbij het individu zich zogenaamd onderscheidt door middel van het lidmaatschap van een bepaalde groep. Gosschalk haalt zijn neus hiervoor op: “Bedankt, ik doe niet mee, dacht hij: met bitterzoete, ietwat geamuseerde trots zij hij tegen zichzelf dat zijn buitenstaander-zijn een bewijs van intellectuele superioriteit was, een brevet van mondigheid” (189). Het zich afzijdig houden van aansluiting tot groepsverband, vervult Gosschalk met trots een zelfgenoegzaamheid. Het niet-verbonden zijn geeft hem het gevoel van afhankelijkheid, en een veilig gevoel altijd op zijn eigen intellect te kunnen terugvallen. Gosschalk houdt zich staande door zich te leven in zijn eigen, kleine wereld, waarin hij zelf heer en meester is. Hiermee zondert hij zich af van de buitenwereld, en van zijn medemens. Om niet aan zijn ware gevoelens toe te hoeven geven, houdt hij deze afzondering krampachtig in stand.

Maar deze afzijdigheid vervult Gosschalk blijkt al gauw tweeslachtig, zijn gebrek aan aansluiting maakt hem namelijk ook erg eenzaam. “Hij stond alleen, er was zelfs geen sprake van een milieu waarop hij kon terugvallen als hij dat wilde of nodig had” (190). Op de ander die zich op sociaal vlak wel een houding weet te geven, is hij dan ook heimelijk jaloers; “Tegenover de wereld en dingen stond hij vol begeerte en bittere rancune tegelijkertijd” (224). Tijdens de grenssituatie wordt onthuld wat er in feite onder Gosschalks masker van onverschilligheid, afgunst en superioriteit schuilgaat: hij wil “zo zielsgraag opgenomen en gekoesterd worden” (224).

Aan de hand van de bovenstaande analyse zou ik willen vaststellen dat de Ander wel degelijk aanwezig en invloedrijk is in het leven van de personages. Elk op hun eigen manier, voeren de personages een (innerlijke) strijd met de Ander. Bij veel personages - zoals Jessica en Niko - gaat houdt deze strijd verband met het beeld dat de Ander van hen heeft. Op deze manier gaat een zekere druk van de Ander uit. Zij proberen zich te bevrijden van de greep die de Ander op hen heeft, en een zekere onafhankelijkheid te verwerven. Zij doen dit op verschillende wijzen: Jessica doet dit door zich letterlijk te verwijderen van de Ander en hiermee de conflicten uit de weg te gaan, Niko doet dit door juist door de confrontatie met de Ander aan te gaan. In andere gevallen, zoals het personage van Gosschalk, wordt de problematische verhouding met de Ander vooral geïllustreerd door zijn houding ten opzichte van groepen en verenigingen. Zijn levenshouding wordt gekarakteriseerd door de afzijdigheid die hij jegens deze hoedanigheid van de Ander. Maar hoe verder hij deze Ander van zich weg probeert te houden, hoe dichter hij met hem verstrikt raakt. Door deze levenshouding wordt zijn leven gekenmerkt door eenzaamheid, en leidt hij een leven als buitenstaander. Cruciaal is de druk die de Ander op de personages heeft, en de tegenstelling met het *zelf* die uit de verhalen blijken. De verhoudingen met de Ander zijn tekenend voor de levenshouding van de personages, en karakteriseren de manier waarop zij zich positioneren in de wereld.

4. Engagement in *De ingewijden*

Zoals we hebben gezien, is er in *De ingewijden* sprake van grenssituaties, waarbij de personages tot inzichten komen en dichter bij hun ware identiteit en authenticiteit. Ook hebben we gezien dat de Ander hierbij een cruciale rol speelt, omdat veel personages zich hebben laten leiden/definiëren door deze Ander. Het derde kenmerk van existentialistische literatuur, engagement, is onlosmakelijk met deze twee reeds besproken thema's. Ik zal hieronder het concept engagement in literaire zin bespreken aan de hand van een aantal personages. Hierbij concentreer ik mij op de keuzes die zij naar aanleiding van de door hen beleefde grenssituatie nemen. We zullen zien dat het niet altijd even gemakkelijk is om vanuit het verhaal vast te stellen om welk type engagement het precies gaat.

In de vorige hoofdstukken heb ik beschreven hoe de toenemende spanning tussen Jessica en haar familie die resulteert in een grenssituatie. De inzichten die ze tijdens deze grenssituatie opdoet, vormt een keerpunt in haar leven. Aan het begin van het verhaal kon Jessica zich nog staande houden te midden van hen, "had zij zich nog tot nu toe nog kunnen handhaven in die leegte, zij kon tenminste de schijn ophouden. Zij deed alsof niets haar schelen kon, alsof zij een schelp was, hol van binnen, hard van buiten" (Haasse, 45-46). Ze beschermde zichzelf, door zich te verhullen in onverschilligheid. Op deze manier kon ze haar gevoelens van afkeer en walging jegens hen nog onderdrukken. Maar na het beleven van de grenssituatie is dit omhulsel, deze bescherming, compleet weggevaagd. Ze kan de aanwezigheid van haar familie dan ook niet langer verdragen. Door de inzichten die ze over zichzelf en haar familie tijdens de grenssituatie bij Thermopylae heeft verkregen, heeft ze het gevoel niet terug te kunnen keren naar de situatie zoals deze was voor zijn aanwezigheid. Deze situatie heeft dan ook de grens gevormd tussen het moment waarop ze de druk van haar familie nog verdraagzaam onderging, en het moment waarop ze zich niet langer voegt naar het beeld dat zij van haar hebben, de rol die ze haar hebben toegeschreven. Ze laat zich, met andere woorden, niet langer door hen definiëren. Ze besluit dan ook om weg te lopen van haar familie en verder te reizen met Niko Stephandidakis. Deze beslissing, om zich te onttrekken aan de Ander in de hoedanigheid van haar familie en zich over te geven aan het gezelschap van de Ander in de hoedanigheid van Niko, beschouw ik als een vorm van bewust handelen naar aanleiding van het inzicht dat in de grenssituatie is opgedaan.

Zoals ik heb vastgesteld in het vorige hoofdstuk, heeft het uit de weg gaan van zijn grootvader een stempel gedrukt op Niko Stephandidakis' leven. Terugkijkend op zijn tijd op het vasteland wordt hij zich bewust van dit motief: "Zijn zwerven was een vorm van verzet geweest, zeker, maar het had hem niet werkelijk vrij gemaakt, omdat hij nooit beseft had tegen wie en wat hij zich eigenlijk keerde" (Haasse, 143). Met het inzicht dat hij zich in zijn doen en laten op het vasteland in feite altijd indirect heeft willen verzetten

tegen de autoriteit van zijn grootvader, beseft Niko zich tegelijkertijd dat een daadwerkelijke confrontatie met deze ultieme Ander de enige manier is om zich uit deze rol van ondergeschikte te bevrijden. Pas als hij “het heimelijke schuldgevoel verloren had van opstandig, ongehoorzaam te zijn” (142), zou hij werkelijk vrij, zelfstandig en authentiek zijn (142).

Dit besef is ook een keerpunt in het leven van Niko. Vanaf dit moment laat hij zich niet langer definiëren door de Ander, en weigert hij zich nog langer te onderwerpen aan diens wil en visie: “Ik ben niet blind en niet doof. Ik wil zelf oordelen. (...) Ik heb het recht ‘nee’ te zeggen als en wanneer ik dat wil” (65). Eindelijk begrijpt hij waarom hij de dingen deed die hij deed, maar die hem niet werkelijk gelukkig maakte. Door deze zelfreflectie kijkt hij naar zijn oude zelf en distantieert zich ervan. Zijn werkelijke motieven worden hem duidelijk, en hij is vastberaden zijn lot voortaan in eigen handen te nemen. Hij besluit dan ook, naar aanleiding van dit inzicht, af te zien van zijn politieke reis naar Athene (in opdracht van Iannulis) en in plaats daarvan terug te keren naar de zijn geboortedorp. Daar wil hij de confrontatie met zijn grootvader aangaan en hem wijzen op zijn volwassenheid, zelfstandigheid en vrijheid.

We leren het personage Elina kennen wanneer zij bijna zeventig is en terugkijkt op haar leven: “Wat is mijn leven geweest?” (Haasse, 295) Ze blikt op dat moment terug op de twintig jaar die zij in Griekenland heeft doorgebracht, en de roerige perioden van haar leven die daaraan vooraf zijn gegaan. In haar beschouwingen, waarbij ze terugkijkt naar “dat vroegere ik met de ogen van een buitenstaander” (319), onderscheidt ze twee identiteiten. Deze worden van elkaar onderscheiden door een keerpunt in haar leven, dat zich voordeed vlak nadat ze voor de zoveelste keer huis en haard achterlaat. Tot dat moment werd haar steeds een identiteit toegeschreven door anderen – haar ouders, haar echtgenoot Christiaan, haar minnaar Quartz – dat niet met haar diepste zelf - haar essentie - overeenkwam, of dat ze steeds ontgroeide. In de hoedanigheid van respectievelijk zeer begaafde dochter, echtgenote, moeder, en hoogstaande kunstenares die ze voor anderen was, werd ze zich keer op keer verstikt. Op deze manier is haar identiteit steeds door anderen aan banden gelegd, en heeft ze nooit een authenticiteit kunnen ontwikkelen.³ In de hoop zich hiervan te bevrijden en aan deze identiteit te ontkomen vlucht ze weg van deze Ander.

Dit vluchten heeft haar leven, tot het moment waarop ze zich vestigde op Kreta, gekarakteriseerd. Pas wanneer ze zich hier, na jaren van reizen en omzwervingen terecht komt, vindt ze een plek waar ze zichzelf, authentiek kan zijn. Op dit moment realiseert ze zich pas de invloed die haar ouders, echtgenoot en minnaar op haar hebben gehad. Bovendien is dit het moment geweest waarop ze haar leven niet ontvluchtte, maar bewust koos voor een bepaalde invulling van haar leven. Op Kreta kan ze werkelijk opnieuw beginnen. Hier voelt ze zich dan ook “herboren, als opgenomen in een ander, nieuw

³ Immers: “Degenen die zichzelf definiëren op basis van het geheel van de rollen die zij gekozen hebben aan te nemen zullen nooit authenticiteit ontwikkelen” (Winthrop 294)

bestaan” (Haasse, 348). Terugblikkend is dit het keerpunt van haar leven geweest, het begin van een metamorfose. Vanaf dit moment wordt zij niet langer gedefinieerd door anderen, maar neemt ze zelf de zeggenschap over haar leven. Pas in deze fase van haar leven is ze in staat haar eigen wezen te scheppen. Met haar nieuwe identiteit verandert ze haar naam Elin Breskel in Elina, om hiermee afstand te doen van haar oude gestalte. Als lid van de gemeenschap in het bergdorp vindt ze haar essentie. Niet langer vlucht ze weg van de Ander die zich aan haar wil binden, maar is ze in staat zich liefdevol aan een Ander toe te wijden. In de zorg en verantwoordelijkheid jegens haar de dorpsgenoten, voelt ze zich werkelijk mens. “Want dit werk, juist dit werk, bleek (...) de zin, de essentie van haar bestaan” (364). Voor het eerst voelt ze verbondenheid met anderen om haar heen: “Ik ben hier, ik leef hier, dit is mijn wereld, ik hoor bij dit dorp en bij de mensen die er wonen. Ik ben Elina, een van hen” (296).

De moeilijkheid in het vaststellen van het type engagement in deze roman, is dat verhaallijnen van de meeste personages nauwelijks verder lopen na het beleven van de grenssituatie. In sommige grenssituaties kan al een zekere vorm van engagement worden herkend, op basis van de bewustwording van de oorzaak die tot hun frustratie in het leven heeft geleid. De grenssituatie vormt op deze manier een breekpunt, waarna het personage een andere levenshouding aanneemt. Het is echter lastiger vast te stellen hoe zij dit zelfinzicht in hun handelen precies zullen gaan toepassen, en met welk type engagement we dus te maken hebben. Elina, die haar grenssituatie op een eerder moment van haar leven doormaakt, vormt hierop een uitzondering. Bij haar weten we dat zij naar aanleiding van het opgedane inzicht, een bewuste verandering doorvoert in haar leven. Bij de andere personages veel minder duidelijk of en hoe zij hun leven na de grenssituatie vormgeven. Van Jessica en Niko hebben we kunnen welke beslissende keuze zij na de beleving van hun grenssituatie hebben gemaakt, maar veel meer komen we niet te weten. Nog minder komen de te weten van Lucas, Marten en Helmut, vandaar dat zij in dit hoofdstuk niet aan bod zijn gekomen.

Wel zou ik, alvorens een conclusie te trekken over dit onderwerp, willen benadrukken dat de grenssituatie bij alle personages een keerpunt in hun leven vormt. Door het inzicht dat zij op hebben gedaan tijdens de grenssituatie distantiëren zij zich van de levenshouding die zij voor dit cruciale moment hebben hadden. Dit geeft aan dat er geen sprake is van louter berusting in hun lot, waarna zij zich weer terug voegen in de situatie zoals deze voor de grenssituatie was. De grenssituatie heeft een dusdanige uitwerking op hen gehad, dat zij onmogelijk nog op oude voet door kunnen gaan met hun oude leven. De manifestatie van het eerste type engagement dat Van Stralen omschrijft, is dus niet aannemelijk in deze roman. Het tweede door hem beschreven type engagement, dat berust op aanvaarding, komt dichterbij in de buurt van de verhaallijnen van de personages in De ingewijden. Hoewel we, zoals eerder gezegd, een voorspelling kunnen doen van de manier waarop de personages hun levenshouding zullen veranderen, is vaak niet duidelijk

op welke manier zij deze om zullen zetten in een bewuste manier van handelen en of zij erin zullen slagen hun leven daadwerkelijk te veranderen. Het is in de meeste gevallen dan ook niet vast te stellen of er sprake is van het tweede of derde type van engagement dat Van Stralen beschrijft. Naar aanleiding van mijn bovenstaande analyse zou mijn conclusie neerkomen op de bewering dat het engagement dat zich op niveau van de personages wordt uitgedrukt – gebaseerd op hetgeen zij daadwerkelijk doen na de grenssituatie - het dichtst in de buurt komt van heroriëntatie.

5. Conclusie

Alvorens een conclusie te formuleren, richt ik mij eerst tot de onderzoeksvraag die ik mij voorafgaand aan dit onderzoek heb gesteld: Hoe komen de kenmerken van existentialistische literatuur naar voren in Hella Haases *De ingewijden*? Ik heb de roman geanalyseerd aan de hand van de onderstaande door Van Stralen beschreven kenmerken.

De grenssituaties zijn in de roman van grote betekenis doordat de personages hierin tot de essentie van hun bestaan komen. De meeste van hen realiseren zich hierbij het gebrek aan authenticiteit en de afwezigheid van essentie in hun leven. Deze bewustwording vormt een keerpunt in hun leven. In mijn analyse heb ik vastgesteld dat de meeste grenssituaties in *De ingewijden* gepaard gaan met de ervaring van heftige emoties, maar dat de existentiële aard van deze emoties minder expliciet zijn dan Van Stralen beschrijft in *Beschreven keuzes*. Ze laten zich namelijk beter omschrijven als ontgoocheling, radeloosheid, (lichamelijk) onbehagen, ontheemding en vervreemding; emoties die complexer en minder puur existentialistisch zijn dan angst, schaamte en walging. Desondanks zijn het deze emoties die de grenssituaties karakteriseren.

Ook het tweede door Van Stralen beschreven kenmerk, de Ander, is duidelijk aanwezig in het leven van de personages. Cruciaal is de druk die de Ander – in uiteenlopende hoedanigheden – heeft op hun leven, en een belangrijke rol speelt in de toeloop naar de grenssituaties. Elk op hun eigen manier voeren zij een (innerlijke) strijd met deze Ander, waarbij zij zich uit diens greep proberen te bevrijden om onafhankelijkheid en authenticiteit te verwerven. De wijze waarop de personages zich tot de Ander verhouden en zij omgaan met diens invloed, zijn zeer karakteriserend voor zowel de personages als de roman.

Daarentegen is het in de roman niet altijd duidelijk met welke van de drie door Van Stralen beschreven types engagement we te maken hebben. Omdat niet bij elk personage even expliciet wordt beschreven of en hoe deze zijn levenshouding verandert naar aanleiding van het opgedane inzicht, weten we niet altijd in hoeverre deze overgaat tot bewuster, authentieker gedrag. Wel is duidelijk dat zij zich tijdens de grenssituatie distantieëren van het leven dat zij tot dat moment hebben gehad, en kunnen we ervan uitgaan dat zij niet terug zullen keren in hun vertrouwde omgeving met slechts acceptatie en berusting (het eerste type engagement). Op basis van mijn analyse stel ik vast er bij de meeste personages sprake is van heroriëntatie, dat kenmerkend is voor het tweede door Van Stralen omschreven type engagement. Het derde type, waarbij het individu in staat is om zijn omstandigheden daadwerkelijk te verbeteren, is om de bovengenoemde reden dan ook vaak niet expliciet aanwezig.

Naar aanleiding van bovenstaande inzichten zou ik willen vaststellen dat *De ingewijden* wel degelijk existentialistische kenmerken bevat. Daarbij moet ik wel vermelden dat de door

Van Stralen omschreven kenmerken niet altijd even expliciet, en bij elk van de zes personages nadrukkelijk aanwezig zijn. Hiermee onderschrijf ik Bigelows bewering dat een roman niet alle existentialistische kenmerken hoeft te vertonen om met deze literaire stroming in verband te worden gebracht.

Afgezien van deze specifieke kenmerken wordt ook het contrast tussen existentie en essentie duidelijk uitgedrukt in de verschillende verhaallijnen. De kern van de existentiële filosofie – de zoektocht naar essentie – komt daarmee heel duidelijk tot uitdrukking. Concluderend beschouw ik *De ingewijden*, voornamelijk in thematisch opzicht, als existentialistische roman. Daarmee hoeft de roman overigens niet per definitie aan de existentialistische canon te worden toegeschreven.

Zoals ik al in mijn inleiding heb aangegeven, wordt Haasse in de wetenschappelijke literatuur doorgaans in verband gebracht met steeds dezelfde onderwerpen. Door een invalshoek te hanteren die niet of nauwelijks eerder met haar werk in verband is gebracht, heb ik getracht een nieuw licht te werpen op haar roman *De ingewijden* en deze een diepere betekenis te geven. Bovendien heb ik, met het belichten van literair existentialistische kenmerken, laten zien dat deze wel degelijk ook buiten de geijkte literatuurvoorbeelden te vinden zijn.

Voor verder onderzoek zou het interessant kunnen zijn om *De ingewijden* te vergelijken met *De verliezers* van Anna Blaman, een vaak het met existentiële geassocieerde schrijfster. Op welke gronden wordt deze schrijfster wel uitgesproken existentialistisch beschouwd?

Literatuurlijst

Anbeek, Ton. *Na de oorlog. De Nederlandse roman 1945-1960*. Amsterdam: Synthese, 1986. Gedrukt.

Bigelow, Gordon E. "A Primer of Existentialism." *College English* 23.3 (1961): 171–178. Web.

Brillenburger Wurth, Kiene en Ann Rigney. *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap*. 2^e druk. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006. Gedrukt.

Dijkgraaf, Margot. *Spiegelbeeld en schaduwspel. Het oeuvre van Hella S. Haasse*. 2e druk. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij BV, 2014. Gedrukt.

Groot, Patricia de. *Ik besta in wat ik schrijf. Hella S. Haasse in beeld*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij BV, 2008. Gedrukt.

Haasse, Hella. *De ingenijden*. 9e druk. Amsterdam: Querido, 1957 (1979). Gedrukt.

Knuvelde, Gerard. *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde*. 's-Hertogenbosch, 1964. Gedrukt.

Malpas, Jeff. "Existentialism as Literature". *The Cambridge Companion to Existentialism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. Gedrukt.

Sartre, Jean-Paul. *L'existentialisme est un humanisme*. Collection Folio Essais. Parijs: Éditions Gallimard, 1946 (1996). Gedrukt.

Sartre, Jean-Paul. *Het existentialisme is een humanisme. De bestaansleer*. 2e druk. Den Haag: A.A.M. Stols, 1947. Gedrukt.

Sartre, Jean-Paul. *Huis clos*. Folio. Parijs: Éditions Gallimard, 1947 (1999). Gedrukt.

Smeets, S. "Over de receptie van het existentialisme in Nederland". *Existentialisme*. Haakma, Suzette en Martijn Knol. Utrecht: Bureau Studium Generale, 1997: 113-131. Gedrukt.

Stralen, Hans van. *Beschreven keuzes. Een inleiding in het literaire existentialisme*. Leuven / Apeldoorn: Garant, 1996. Gedrukt.

Stralen, Hans van. "Ontsluieren en tonen. Filosofie en literatuur in het existentialisme". *De filosoof*, 38 (2008): 9. Web.

Truijens, Aleid. *Hella S. Haasse. Draden trekken door het labyrint*. Nijmegen: SUN, 1997. Gedrukt.

Winthrop, Henry. "Alienation and Existentialism in Relation to Literature and Youth." *The Journal of General Education* 18.4 (1967): 289–298. Web.